

V. Dambergs

1044401

0304082263

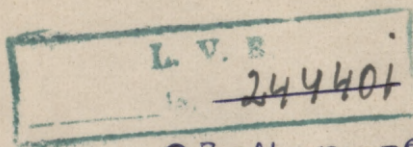
XX. gadusimtenis latviešu rakstniecībā

Rīgā, 1932

L-1
B-1

Valtera un Rapas
akc. sab. grāmatspiestuve
Rīgā, Brīvības ielā 129/133

0304085599

Vētru un dziņu laikmets.

Eduards Veidenbaums, XIX. g. simtenim aizejot, iezvana jaunu laiku tuvošanos, un šī paša gadusimtena otrā pusē un pēdējā ceturksnī dzimst visi tie, kas veido šo jauno laikmetu. 1865. gadā dzimst dzejnieks Rainis, 1868. g. dzejniece Aspāzija, 1871. g. Jānis Poruks un 1877. g. Viktors Eglīts un Fallijs. Šīs ir spilgtākās un lielākās personības, kas salauž vecās tradīcijas un valdošā pasaules uzskata robežas, lai rakstniecībai dabīgi augot, ietu jaunus ceļus. Un kā jau pārejas laikmets XX. g. simtena sākums glabā sevī neapmierinātību ar pastāvošo, tieksmes un ilgās pēc jaunā, pēc tāles miglā apslēptām pasaulēm, iekšēju nemieru, daudz sapņu un ierosinājumu, bet mazāk skaidrības un noteiktu mērķu — visas tās īpašības, kas raksturo arī romantismu. Un tiešām, jau minēto dzejnieku un rakstnieku darbībā, sevišķi viņas sākumā ir daudz romantisku ieskaņu. Ja Jāņa Raiņa prāts ir pārāk skaidrs un ass, un viņa griba pārāk darbīga un noteikta, lai ļautu tam kļūt par raksturīgu romantiķi, tak visā tajā prātu savīļojumā, kurā tas rada savā jaunībā ir daudz sabiedriskā un zinātniski-filozofiska romantisma. XIX. g. simtena pēdējos gados un XX. g. s. sākumā latviešu sabiedrībā, rakstniecībā un žurnālistikā rodas kustība, kas tiek apzīmēta par jauno strāvu, jeb jaunstrāvniecismu, kā sociālisma, vēsturiskā materiālisma, darvinisma un sieviešu emancipācijas savienojums. Šī kustība bija ass pretstats iepriekšējam tautiski patriarhālajam ar kristīgās baznīcas mācībām saskaņotam pasaules uzskatam. Līdztekus šai vecā pasaules uzskata laušanai un jaunā veidošanai jau aprādītā virzienā notiek arī reliģiski-filosofiskā. Jau Edvarts Veidenbaums, iedziļinājies romiešu dzejā un galvenā kārtā, Horācija dziļajā domu pasaulē, arī pats ar

asu prāta kritiku tuvojas pasaules uzskata pamatjautājumiem. Bet jau daudz plašāk un pilnīgāk šos jautājumus atrisina Jānis Poruks, kuŗa darbība, atskaitot pirmos periodiskā presē parādījušos darbus, visa ietilpst XX. g. simtenī: viņa pirmā grāmata „Sirds starp sirdīm“ iznāk 1900. gadā.

Akadēmiski izglītots, tuvu pieskāries Baltijas vāciešu kultūrai, vairākus gadus pavadījis Vācijā, studēdams mūziku, un tur tuvu iepazīties ar Vakar-Eiropas glezniecību, sajūsminājies par Richarda Vāgnera jaunām idejām mūzikā, izstudējis antika gara apdvēstā Ģētes darbus, Ničes simbolistisko filosofiju, iepazīties ar Kanta un citu domātāju filosofiskām sistēmām, Jānis Poruks visus šos iespaidus sakausē sevī ar dziļiem bērnības iespaidiem īpatnējā hernhūtiešu apkaimē. Bet, protams, vispirms pašā Jāņa Poruka savdabīgā, jūtīgā dvēsele un dziļais gars ir tie, kas ieveda lasītāju gluži citā pasaulē, kā tā, kuŗā bija dzīvojuši Auseklis, Pumpurs, Esenbergs vai Apsīšu Jēkabs, Kaudzīši un Rūdolfs Blaumanis. Poruks parādīja lasītājam no vienas puses, plašus citu tautu kultūru apvāršņus un, no otras puses, jaunu un lielu ideju caurstarots, tas arī mūsu dzīvi apgaismoja no jauna viedokļa. Viņa dzejā un radītos tipos ir daudz romantikas, sevišķi pašam Porukam raksturīgajā un populārajā „Pērļu zvejniekā“ Ānsī Vairogā. Tak kā dzejnieks un rakstnieks savu darbu veidotājs Jānis Poruks tik krasī neatšķīrās no iepriekšējā laikmeta. Savā dzejā, veidojot pantu, savas tēlojošās prōzas un drāmatisko darbu uzbūvē viņš turas pie iepriekšējā laikmeta dzejnieku un prōzaiku atrastiem un lietotiem līdzekļiem. Pēdējais apstāklis tam ļāva, salīdzinot ātri, iegūt ļoti lielu populāritāti, jo lašošā publika jau vairākus gadu desmitus bija lasījusi un pieradusi pie tautiski-patriarchālā laikmeta dzejas un prōzas.

Ja Poruks, atvērdams latviešu lasītājam jaunu un bagātu pasauli, nekavējās pie formas problēmām, tad Aspāzija jau savos pirmos darbos pārsteidza to arī ar jauniem izteiksmes līdzekļiem. Tiesa, kā pirmos, tā arī vēlākos Aspāzijas darbos nav tik daudz apzināta un plānveidīga darba izteiksmes līdzekļu izkopšanā, cik daudz brāzmainas iedvesmes, kas lauž sev jaunu gultni. Tai laikā Vakar-Eiropā modernais impresionisms un brīvais pants ir tie jaunie izteiksmes līdzekļi, kas atspoguļoja romantiski-trauksmaino Aspāzijas dzeju. Prōzā, turpretī, sevišķi pirmajās prōzā rakstītās asa protesta gara un emancipācijas ideju pilnajās lugās, natūrālisms ir tas, ko Aspāzija izvirza pretī tajā laikā valdošajam, tautas dzīvi tēlojošam reālismam. Tik pat moderns un populārs kā impresionisms Vakar-Eiropā toreiz bija arī natūrālisms, sevišķi Zūdermaņa un Hauptmaņa darbos. Tomēr pēdējais, natūrālisms, labi neieskanēja ne jaunās tendencēs, kas centās iegūt valdošo stāvokli mūsu rakstniecībā, sevišķi Jāņa Raiņa darbos, ar kuŗu Aspāzija bija cieši saistījies kā dzīves biedrene, ne pašā rakstnieces dabā, ar viņas romantiski-trauksmaino iedvesmi. Abi minētie faktori jaunās tendences uz klasiku mītoloģisko dzeju un pašas Aspāzijas romantikas pilnās tieksmes to ierāva leišu-latviešu mītu un fantastikas pasaulē, liekot aizmirst na-

tūrālismu. Tā radās viņas lielā stila lugas dzejā „Vaidelote” un „Sidraba šķidrauts”.

Vēl dziļāk mākslinieciskās jaunradīšanas meklējumos iet šī laikmeta trešais vecākais un arī lielākais dzejnieks R a i n i s (1865. līdz 1929.). Līdz saviem mūža trīsdesmitiem gadiem viņš latviešu sabiedrībai bija vairāk pazīstams kā politisks darbinieks, kā latviešu sabiedriskās dzīves veidotājs, sociāldēмократu partijas dibinātājs un plašas politiskas kustības radītājs. Tikai 1903. gadā, pēc pirmā dzejoļu krājuma „Tālas noskaņas zilā vakarā” iznākšanas, tas iegūst arī plašu popularitāti kā dzejnieks. Šajā savā dzejoļu krājumā Rainis uz reizi nostājas lasītāju priekšā kā apbrīnojami gatavs dzejnieks, ar skaidri un stingri veidotu pantu. Bez iedzimtām lielām dzejnieka spējām nākt pie šīs dzejas skaidrības un stingrības tam būs palīdzējusi Vakar-Eiropas lielāko klasiku tulkošana. Pie viņa turpmākiem darbiem mēs pakavēsimies nākošā šī raksta nodaļā, jo latviešu rakstniecības „vētras un dziņu” laikmeta raksturojumam vairāk noder jau aprādītā viņa sabiedriskā darbība un tas virziens mūsu rakstniecībā, kuŗu izveidoja Raina radītā sabiedriski-politiskā kustība. Šo virzienu rakstniecībā nosauca par sabiedrisko un viņš ir norobežojams no paša Raina darbības latviešu rakstniecības laukā. Visupirms sabiedriskais virziens, kuŗu reprezentēja žurnāls „Domas”, savā programmā realizēja tikai vienu un galvenā kārtā Raina politika darbības daļu, asimilējot no Vakar-Eiropas ienestos sociālismu, vēsturisko materiālismu un no pašas rakstniecības izteiksmes veidiem natūrālismu. Pēdējais Rainim, kā dzejniekam, jau pēc būtības bija svešs. Vispāri Rainis bija pārāk īpatnējs, pārāk nacionāls gars, lai savā darbībā balstītos uz citu atrastiem principiem, lai pats neuzstādītu un pēc savas un līdzī ar to arī latviešu līdzības neatrisinātu mākslinieciskās radīšanas problēmas.

Drīzi kā pretstats šim sabiedriskajam virzienam radās dekadentiskais, par kuŗa ciltstēvu uzlūkojams dzejnieks un rakstnieks V i k t o r s E g l ī t s. Rainis, radīdams latviešu nacionālos varoņu tipus, nepieskārās tām pārdzīvojumu gammām, kuŗām pagājušā gadusimtena beigās un šī gadusimtena sākumā Vakar-Eiropā un Krievijā lika skanēt dekadenti. Erotika, individuālas laimes un nelaimes, dzidras apskaidrotības vai tumša dēmonisma un šaubu sajūtas, aleksandriniski izsmalcināta daiļuma meklēšana u. t. j. pr., bija arī Vakar-Eiropas rakstniecībai jauni temati un uzdevumi. Bet sevišķu vēribu Vakar-Eiropas un Krievijas dekadenti piegrieza formas jautājumiem: pantam, viņu melodiskumam un skanīgumam un prōzas stilam. Viss tas pamudināja Viktoru Eglīti līdz pamatam pārvērtēt pirmās stāstu grāmatas „Zilā cietumā” radīšanas principus, lai jo vairāk padziļinātu mūsu rakstniecības „vētras un dziņu” laikmeta lūzumu. Ja Rainis ar Aspāziju pārveidoja mūsu sabiedrības politiski-sabiedriskos uzskatus, tad Poruks, Eglīts un Fallijs arī reliģiski-individuālās morāles pamatus. Bez tam Viktora Eglīša grupa, pie kuŗas bez Fallija jāpieskaita arī dzejnieks Edvards Virza un šī raksta autors, nodevās tīri formālās dabas problēmu atrisināšanai dzejā panta un prōzā stila izveidošanai un kompozīcijas jautājumiem.

Līdz šim šie jautājumi mūsu rakstniecībā teorētiski tika maz iztirzāti. Impresionisms bija tas jaunais un svaigais, kas pārsteidza latviešu sabiedrību. Bet impresionisms, koncentrēdams savu uzmanību uz acumirkļīgiem, bieži saraustītiem iespaidiem, jau pēc savas dabas bija disponēts gleznainībai, krāsainībai un pa daļai plastikai uz ritma un panta melodijas rēķina. Tā pie mums valdošo lomu jau sāka spēlēt vācu dzejai raksturīgais gleznu un ne vis melodiju bagātais pants. Jau minētā dekadentu skola tad arī dzejā visupirms stājās pie šīs problēmas atrisināšanas, noteikti uzstājoties par melodisko un stingri būvēto pantu: dažāda gaŗuma rindas, bieži rakstītas neno- teiktā pantmērā, tie atvietoja ar tīrā jambā, trochajā, amfibrachijā vai daktili rakstītiem un noteiktās vārsnās sadalītiem dzejoļiem. Cauri gleznām spēcīgāk sāka skanēt ritms un radās nepārtraukts melodisks plūdums. Arī prōzas stila jautājumus šī skola izvirzīja pirmā vietā. Ja arī līdz šim mūsu prōzā ir bijuši krietni stilisti, kā, piemēram, Apsīšu Jēkabs, brāļi Kaudzīši un Rūdolf Blaumanis, tak stila jautājumi netika cilāti un tika uzlūkoti par zināmās tradīcijās ievirzītu lietu. Viktors Eglīts savā nākošajā stāstu grāmatā „Vērtības pārvērtējot” šiem stila jautājumiem piegriezta sevišķu uzmanību: gandrīz katram šīs grāmatas tēlojumam vai stāstam ir savs valodas ritums, sava noskaņa, savi tīri stilistiski tēlošanas paņēmiēni. Sma- gie pārdzīvojumi, dziļas transcendentālas atziņas un stila meklējumi kā prōzā, tā arī dzejā — ap šo laiku iznāk arī autora pirmā lirīkas grāmata „Elēģījas” — to atsvešināja publikai, kas savā vairumā vēl dzīvoja iepriekšējā tautas dzīvē tēlojošā laikmetā. Viens no jauniem Viktora Eglīša izbīdītiem paņēmiēniem bija simbolisms. Simbolismu kā veselu virziēnu rakstniecībā Vakar-Eiropā bija jau agrāk radījuši Nīče un dekadenta cilts tēvi Edgars Po un Bodlērs. Lai gan simbols ir tik pat vecs, cik vecas ir cilvēku domas un valoda, tak simbolisms kā virziēns rakstniecībā Vakar-Eiropā rodas XIX. g. simteņa otrā pusē. Viņš izrāva simbolus no parastās fenomenālās apkaimes un saistīja savādā transcendentālā likumībā, kas visur pastrīpoja, ka nosauktais priekšmets vai parādība ir tikai simbols citai irreālai, ne- aptveramai pasaulei. Lai gan dziļi simbolu pasaulē jau bija iegājuši Poruks un Aspāzija un savā vēlākā darbībā vēl viežāk un konsekven- tāk tos lietoja Rainis, bet neviens no tiem tā nepārsteidza lasītājus kā Viktors Eglīts. Poruks tos neatdalīja no parastās fenomenālās pa- saules apkaimes, bet Raiņa ceļš veda cauri laikmeta sociālo apstākļu sagatavotām un lasītājiem viegli uzņemamām demokratisma un so- ciālisma idejām un uz iepriekšējā tautiski-romantiskā laikmetā ie- kopto mūsu mītu pasauli. Eglīts gāja pa Veidenbauma maz iemīto taku uz tautai daudz svešāko renesanses un antīko pasauli; astoņi studiju gadi to vēl vairāk tuvina antīkai pasaulei. Tā radās viņa pēc gara visklasiskākie dzejoļu krājumi „Hipokrēna” un „Kastaļavots”. — Ap 1915. gadu beidzās mūsu rakstniecības „vētru un dziņu” laik- mets un viņa ieiet laikmetā, kurā sāk valdīt klasīķu principi un ra- dīšanas metodes. Bet iepriekš vēl jāpakavējas pie „vētru un dziņu” laikmetam ļoti raksturīgā dzejnieka un rakstnieka Fallija un šī laik- meta vistīrākā romantīķa Friča Bārdas.

Fallijs, istā vārdā Konrāds Bullāns (1877.—1915.), ir viena no komplikētākām un interesantākām parādībām mūsu rakstniecībā: visa viņa personība, viņa raksturs, viņa darbība un attīstība ir veidojusies zem pārejas laikmeta zvaigznes. Savos pirmajos darbos tas vēl diezgan labi ieder tā laika reālistiski vai liriski izskanošā tēlojošā prōzā, gan jau ar krietnu novirzīšanos uz impresionismu; bet saturā ir jau jūtami sakari ar kreisām politiskām partijām. Tāpat arī ap šo pašu laiku iespiestajos dzejoļos vēl nav jūtamas tieksmes nodibināt īpatnēju domu pasauli. Tak asi viņš to pastrīpo 1903. gadā uzrakstītā liro-episki-kritiskajā dzejojumā „Ziedoņa sapnis“, kas tā laika sabiedrībai likās pārdrošs un paradokšāls. Šajā darbā Fallijs no sava īpatnējā viedokļa izsakās par visām tā laika redzamākām parādībām un personībām un bieži tik visai subjektīvi, ka jau pēc 20—30 gadiem viena, otra vieta šajā darbā ir jākomentē. Izvēlēdamies Heines „Ziemas pasaku“ pantu, kas diezgan tuvu pieslienas tajā laikā valdošajam brīvajam pantam, Fallijs nenododas paša panta slīpēšanai un arī pašas kompozīcijas sarežģītām problēmām. Drīzi viņu aizrauj tā pati latviešu teiku un mītu pasaule darbos „Vanem Imanta“, „Burtnieks un Staburadze“, „Zalkša līgava“ un vēlāk rakstītā tragēdija „Lāčplēsis“ no vienas puses un antīkā pasaule no otras — dzejojumā „Olimpieši“, dzejoļu krājumā „Promētejs un Dionīss“ un tragēdijā „Hērakles“, kuŗu izcēla Rainis un kuŗā nogremdējās Viktors Eglīts. Viņš neaprobežojas ar šīm divām pasaulēm: viņš saraksta vēl poēmas pantos „Dēmons“ (1905.), „Tannheizers“ (1907.), „Tristāns un Izolde“ (1907.) un „Lisabone“ (1907.), 1906. gadā parādās uz tagad vairs neeksistējošā „Apollo“ teātra skatuves viņa smalkās, reālistiskās komēdijas „Selgā“ un „Arnolds Nolle“ un šajā pašā gadā tas saraksta 3 cēlienu lugu „Dzeltēnais vanags“ un mūža beigās komēdiju 5 cēlienos „Lakstīgalas“, visas no latviešu intelligences dzīves. Satura bagāta un dažāda ir arī viņa tēlojošā prōza. Uzrakstītie darbi rāda, cik plašu un daudzpusīgu vielu saviem darbiem ir izvēlēties Fallijs. Savas darbības otrā pusē uz sava diezgan īsā mūža beigām, viņš tādus darbos, kā komēdijā „Selga“, poēmās „Tannheizers“, „Tristāns un Izolde“ un sevišķi poēmā „Lisabone“ iegūst jau lielu formas gatavību un mākslinieka-veidotāja briedumu, ko nevar gluži teikt par viņa mūža pēdējiem darbiem tragēdiju „Lāčplēsis“ un komēdiju „Lakstīgalas“. Visi viņa dzejnieka un rakstnieka darbības 17—18 gadi ietilpst laikmetā, kad mūsu latviešu dvēselē cauri cīņām un šaubām, jaunas iedvesmes nesta, sāka veidoties cita, klasīķu garam tuva pasaule. Un Fallijs, kā daudzplāksnains kristalls uzņēma sevī un izstrāvoja šī laikmeta daudzkrāsainos starus. Nemierīgs, uzņēmīgs, pilns cīņas gara, nodomu un ideju, kuŗu realizēšana prasā daudz mierīgāku un neatlaidīgāku raksturu, viņš paguva piepildīt tikai daļu no saviem bagātiem ierosinājumiem.

Noslēdzot šo „vētru un dziņu“ laikmetu mūsu rakstniecībā, vēl jāpakavējas pie šī laikmeta vistīrākā un raksturīgākā romantika Friča Bārdas (1880.—1919.). Lai gan Fricis Bārda dažādo virzienu cīņās par un pret jauniem principiem it kā stāvēja nomaļus, paturēdams savrūpu viedokli, tomēr vienā ziņā tas pilnīgi ietilpa jau-

najos laikos: cauri šīs zemes lietām un parādībām tas visur redzēja transcendentālo aizsauli. Ģētes laika vācu romantiķu Tika, Novāliša un Brentāno liels cienītājs, Frīcis Bārda ne tikai pats bija pārliecināts romantiķis, bet arī dziļš romantisma teorētiķis. Romantiķis arī savā pantā, viņš to necentās stingri būvēt, bet par savu izteiksmes līdzekli izvēlējās impresionismu. Tamdēļ viņa panta stiprā puse ir glezna un nevis melodija. Viņa redzamākie darbi ir divi bieži dzejoļu krājumi „Zemes dēls” un „Dziesmas un lūgšanas dzīvības kokam”, kuŗos tas lasītājam atver savu īpatnējo aizsaules gaismas caurstarotu pasauli, ietērtu raksturīgās, gleznu pārbagātās rindās.

Sakari ar iepriekšējo laikmetu.

Sakari ar iepriekšējo tautiski-patriarchālo laikmetu, jauniem laikiem iestājoties nebūt nepārtrūka, jo rakstniecība ir liels organisms, kas aug lēni un pakāpeniski. Daudzi dzejnieki un rakstnieki XX. g. simtenī turpināja iepriekšējā laikmeta tradīcijas, tikai vienā vai otrā virzienā pārveidojoties zem jauno laiku iespaida. Tā mēs redzējām, ka Jānis Poruks vēl paturēja sakarus ar iepriekšējo tautiski-patriarchālo laikmetu savā izteiksmē. Bet ir arī vesela rinda rakstnieku, kuŗu darbība gan ietilpst XX. g. simtenī, bet kuŗi savu darbu saturā un savā pasaules uzskatā stāv ļoti tuvu viņam. Pie tādiem jāpieskaita mūsu ievērojamais tautas dzīves tēlotājs dzejnieks un rakstnieks Augusts Saulietis (dz. 1869. g.). Tikai savos stāstos un tēlojumos Saulietis vairāk vērības piegriez mūsu topošai intelligenci, kas protams, Saulieša rakstnieka darbības laikā jau spēlēja lielāku lomu, kā viņa priekšteču tautas dzīves tēlotāju. Viņa dzejā, sevišķi ap 1910. gadu, ir sajūtams impresionisma iespaids, bet 1929. g. iznākušajā un pantos rakstītajā traģēdijā „Kēniņš Zauls” ir nenoliedzamas tieksmes sniegt darbu klasiķu stilā. — Līdzīgu ainu vispārējos vilcienos uzrāda arī ļoti ražīgas un daudzpusīgi apdāvinātās dzejnieces un rakstnieces Annas Brigaderes darbība. Viņa ir dzimusi 1861. gadā un daļa no viņas darbiem ir parādījusies vēl pagājušā gadu simtenī; tak lielākais darbu vairums uzrakstīts jau šaipus gadusimtenī sliekšņā. Daudzu lirisku un episku dzejoļu, lugu, stāstu un romānu autore Anna Brigadere ir arī tik pat daudzpusīga pašas vielas izvēlē: gan teiku valsts un fantastika bērnu lugās „Sprīdītis”, „Maija un Paija”, „Princese Gundega un karalis Brusbārda”, „Lolitas brīnumputns”, gan reālā dzīve laukos un pilsētā viņas daudzajos stāstos un lugās, piemēram „Ausmā”, „Raudupiete”, „Dievišķā seja” gan tālākā un tuvākā, kaŗa bangu saviļņotā pagātne romānā „Kvēlošā lokā” gan tagadnē. Nenododamās tīri mākslinieciska rakstura problēmām, bet, pārņemdama to, kas saskaņojas ar tās īpatnību, no jaunāko laiku meklējumiem un sasniegumiem, Anna Brigadere pa laikam ir bijusi labā kontaktā ar plašām lasītāju aprindām. — Lielu formas virtuozu slavu kā dzejnieks ieguva Vilis Plūdons (dz. 1874. g.), kā dzejnieks nepiesliedamies nevienam no jaunāko laiku virzieniem, neuzstādīdams un neatrisinādams arī jaunas formas problēmas, Plūdons izkopa panta plastiku un virtuozitāti, paliekot tuvāk vecai dzejnieku paaudzei.

Var uzrādīt rakstnieku grupu, kuŗu darbos atspoguļojas tā laika straujās oikonomiskās un sociālās pārvērtības, kuŗu pasaules uzskats vairs nesakrīt ar to priekšteču uzskatiem, bet kas savos izteiksmes līdzekļos tomēr no viņiem daudz neatšķiras un formas un stila problēmām nepiegiež sevišķu vērību. Tie ir Andrievs Niedra (dz. 1871. g.), Augusts Deglavs (1862.—1922.) un visspilgtākais sabiedriskā virziena pārstāvis mūsu rakstniecībā Andrējs Upīts (dz. 1880. g.). Viņu politiskie uzskati ir dažādi un sevišķi no mūsu rakstnieku kreisā spārna pārstāvjiem Deglava un Upīša atšķiras pie galējā labā spārna piederošais Andrievs Niedra, bet sociālās problēmas ir viņu darbu kopējais kodols. Andrējs Upīts pēdējā laikā arī stila problēmām piegriezis lielāku vērību, tomēr darbu tendenciozitāte un bieži mākslinieciski nepārliciecināšs šaržs tam neļauj sasniegt vēlamās vērtības prōzā.

Impresionisms mūsu rakstniecībā atstājis dziļas pēdas. Kā uz vienu no spilgtākiem un konsekventākiem impresionistiem pie mums jāaizrāda uz dzejnieku Kārli Jēkabsonu (dz. 1879. g.), kas pat centās impresionismu tulkot kā plašāko, dziļāko un nozīmīgāko mākslinieciskās radīšanas veidu. Savos dzejoļos viņš ir devis daudz jaunu impresionistiskās dzejas paraugu, sevišķi pēdējās liriskas grāmatās „Dziļš miers” un „Šūpoles”. Vienā gadā ar Kārli Jēkabsonu ir dzimis ļoti ievērojams latviešu dzejnieks un rakstnieks Kārlis Skalbe. Viņa pirmajos dzejoļu krājumos „Kad ābeles zied” un „Aiz cietuma sienām” izteiksmes līdzekļos jūtams stiprs impresionisma iespaids, bet saturā sakari ar kreiso virzienu politikā. Lielu populāritāti ieguva viņa 1904. g. iznākušais svaigi un spilgti uzrakstītais simboliski-romantiskais stāsts „Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties”, kā protests pret dzīves ieslīgšanu mietpilsoniskā pieticībā un miegainībā. Turpmākā savā dzejnieka un rakstnieka darbībā tas arvienu rūpīgāk novērtē un padziļina mākslinieciskās radīšanas paņēmienus. Soli pa solim tas atkāpjas no impresionistiskās skicēšanas; viņa panti kļūst arvienu stingrāk pārdomāti un uzbūvēti; iegūdami retu ritma tīrību un melodiskumu dzejoļu krājumos „Daugavas vilņi” un „Vakara ugunis”. Šo pašu evolūciju Kārlis Skalbe pārdzīvo arī prōzā „Ziemas pasakās” sasniedzot lielu meistarību. — Līdzīgu ceļu iet arī dzejnieks un rakstnieks Kārlis Strāls (dz. 1880. g.). Tikai, ja Kārlis Skalbe iesāka ar impresionismu, Kārlis Strāls ir reālists, ja Skalbe bieži iegrimst tautas teiku un simbolu pasaulē, K. Strāls konsekventi paliek „in hac lacrimarum valle”, šajā asaru lejā. Kā pasaules kaŗa dalībnieks, tas savā lielajā romānā „Kaŗš” sniedz plašu kaŗa ainu Krievijas-Austrijas-Vācijas frontē. Savā dzejā Kārlis Strāls no krājuma „Zirnekļa tīklā” līdz biezajai dzejoļu grāmatai „Zemes elpa” iet dziļumā kā domās un jūtās, tā arī izteiksmes līdzekļu rašanā.

Jo chronoloģiski tālāk aplūkojamā dzejnieku un rakstnieku paaudze aiziet no iepriekšējā laikmeta, jo vājāki kļūst viņas sakari ar to. Ja Kārlis Skalbe savos izteiksmes līdzekļos jau pilnīgi pieder jauniem laikiem, tad tomēr viņā ir vēl jūtama zināma dvēseles radniecība ar iepriekšējo. Tāpat arī Kārlim Strālam vēl arvienu ir mīļa latvju

sēta ar viņas ļaudīm. To pašu, līdz zināmam mēram, var arī teikt par Antonu Austriņu (dz. 1884. g.), lai gan viņa plašās dzejnieka un rakstnieka darbības kodols kā satura, tā izteiksmes līdzekļos ir jau pārsvēris uz jauniem laikiem. Jau gluži viņu, latvju sētu, pēdējā laikā aizmirsis dzejnieks Kārlis Krūza (dz. 1884. g.). Savos nelielajos pēdējo gadu dzejoļu krājumos, kas satur vai nu tikai triolētas, tikai sonetas, vai citu noteiktu formu, viņš izvērties par apbrīnojami smalku melodiskās dzejas rindas un panta veidotāju. — Jaunu laiku dzejnieks un rakstnieks ir Jānis Akurāters (dz. 1876. g.). Impresionisms un romantisms, reizēm sabiedriskā satira, savienoti ar patosu un raujošu iedvesmi, ir viņa darbu raksturīgie elementi. Piedalījies 1905. g. revolūcionārā kustībā, dzīvojis līdz mūsu strēlnieku cīņām, Jānis Akurāters arvienu cienījis džentelmeņa žestu, kas arī atspoguļojas viņa stilā. Vairāk cienīdams paša rakstnieka personību, kā gauso iedziļināšanos viņa profesijas noslēpumos, Jānis Akurāters līdz pēdējam laikam saglabājis mūsu „vētru un dziņu” laiku protesta garu. Sakari ar iepriekšējo laikmetu parādās viņa drāmās un komēdijās no tautas dzīves, kurās skaidri saskatāmas Rūdolda Blaumaņa tradīcijas. — Vēl būtu minams Jānis Jaunsudrabiņš (dz. 1877. g.), kas savās lugās arī seko tām pašām Blaumaņa tradīcijām, bet kas mūsu lauku sētas un dzīves tēlojumos jau ir impresionists. — Manā uzdevumā neieiet minēt visus dzejniekus un rakstniekus, kas darbojušies un darbojas XX. g. simtenī. Šo darbu rakstu krājuma „Latvieši” pirmajā sējumā ir jau veicis mūsu literatūrvēsturnieks Teodors Zeiferts. Mana uzdevuma kodols ir dot vispārēju mūsu XX. g. simteņa rakstniecības un viņas sasniegumu ainu.

Klasīķu principi XX g. simteņa latviešu rakstniecībā.

Kad pasaules kara un revolūcijas bangās bija dzimusi neatkarīgā Latvijas valsts un, viņām rimstot, dzīve sāka ievirzīties normālās sliedēs, mūsu rakstniecības rosība atjaunojās. Kara un revolūciju priekšteči „vētru un dziņu” laikmetu latviešu rakstniecībā jau bija pārdzīvojuši. Sīvas cīņas par un pret jauniem virzieniem jau bija izcīnītas un zaudējušas savu asumu. 1919. gadā pēc 15 gadiem, pavadītiem šveices dienvidos, Rainis 54 gadus vecs atgriežas Latvijā, radījis svešniecībā savus labākos darbus. Jau savas rakstnieka darbības sākumā tas iziet krietnu dzejnieka un drāmatika skolu, tulkodams Ģētes, Šekspīra, Šillera, Kalderona un citu lielāko Eiropas klasīķu darbus. Radījis „vētru un dziņu” laikmetā kreiso politisko kustību un sabiedrisko virzienu mūsu rakstniecībā un samaksājis tai nodevas ar dzejoļu krājumiem „Vētras sēja”, „Jaunais spēks” un „Klusā grāmata”, tas rada visievērojamākos darbus mūsu drāmatiskā rakstniecībā. Ja viņa pirmā un vienīgā komēdijā „Pusideālists” un pirmā traģēdijā „Uguns un Nakts” jūtamas „vētru un dziņu” laikmeta iezīmes, tad tādi viņa nākošie darbi, kā „Indulis un Ārija”, „Jāzeps un viņa brāļi”, „Zelta zirgs” ir jau pilnīgi klasīķu stila lielas traģēdijas. Vai mēs uzšķiram Šekspīru, Šilleru, Ibsenu, vai Raini — visi viņi rada varoņus, stila problēmas, vielas veidošanas paņēmieni vispārējos

vilcienos vieni un tie paši, formu bagātība un varenība tā pati! Ar to nava teikts, ka visi minētie traģiķi būtu vienlīdzīgi vērtīgi un viņu personības vienlīdzīgi lielas. Šēkspīra ģenijs dominē, bet pēc stila Rainis tik pat dziļš un īpatnējs klasiķis, kā visi minētie. Ja angļu kritika pēc „Jāzepa un viņa brāļu” izrādes Londonā, izteicās, ka pēc Hamleta Jāzeps ir traģiskākais tēls Eiropas rakstniecībā, tad droši var apgalvot, ka pēc lielā Ibsena Eiropa vairs nav redzējusi tik lielu un spēcīgu drāmatiku, kāds ir Rainis. Rainis mums ir atrisinājis latviskās traģēdijas problēmu. Raiņa traģēdijās ne tikai viela, atskaitot jau minēto „Jāzeps un viņa brāļi” un „Ilja Muromietis”, ir latviska, ne tikai tie dvēseles pārdzīvojumi, kuŗos viņa varoņi paceļas līdz augstākām vispārcilvēciskām atziņām, ir īpatnēji latviski, bet arī drāmatiskās darbības ritms, darbojošos personu kustības un traģēdiju vispārējais noskaņojums ir mums raksturīgs. Drāmā ir arī Raiņa augstākie sasniegumi. No viņa drāmatiskiem darbiem vēl būtu minami „Pūt, vējiņi”, „Krauklītis”, „Spēlēju, dancoju”, „Ilja Muromietis” un „Rīgas ragana”, lai gan pēdējie viņa darbi kā „Ilja Muromietis” un „Rīgas ragana” vairs nepaceļas līdz „Induļa un Ārijas” un traģēdijas „Jāzeps un viņa brāļi” augstumiem. Rainis ļoti augsti ir vērtējams kā lirikiķis. Viņš ir domu lirikiķis, kuŗā dziļas atziņas, savienodamās ar viņa aktivitātes pilno gribu rada Rainim īpatnēju asu jūtu trauksmi. Un pa cik Rainis ir gribas un cīņas gars un pa cik viņš pie mums, reprezentē a g r o klasicismu, pa cik viņa lirikā izskan zināms skarbums un lietīšķība. Viņa vērtīgākais dzejoļu krājums šinī laikmetā ir „Gals un sākums”, kuŗam vēl seko krājumi „Treji loki” un „Mēneša meitiņa”.

Viktors Eglīts savos dzejoļu krājumos „Hipokrēna” (izdots 1912. g.) un „Kastaļavots” (izdots 1925. g.), kā saturā, tā šī satura veidojumā ir jau klasiķis. Viņš ir arī kā lirikiķis krāšņaks un formām bagātāks par Raini, mūsu agro klasiķi. Bet šī viņa atšķirība no Raiņa iet vēl dziļāk. Kur Rainis, līdzīgi Aischilam un Šēkspīram, ievada lasītāju mītu un varoņu pasaulē, tur Viktors Eglīts, sevišķi savā ēpiskajā dzejā: šolaiku ēposā „Pelēkais barons” poēmās „Upeslejas precības” un „Barons Maidels” un tēlojošā prōzā: romānos „Līdzvainīgie”, „Skolotāja Kalēja piedzīvojumi” un „Nenovēršamie likteņi”, stāstos „Latvietis Krievijā”, „Dvēseles varā”, „Juku laikos”, „Zvēru dārzā” un noveļu un novelešu krājumā „Slāpes pēc dvēseles” kavējas reālajā pasaulē.

Šajā „vētru un dziņu” laikmetā daudz strādājis pie formas jautājumu atrisināšanas, V. Eglīts romānā „Līdzvainīgie”, noveļu un novelešu krājumā „Slāpes pēc dvēseles” un sevišķi stāstā „Dvēseles varā”, sasniedz mākslinieciskā ziņā tēlojošās prōzas augstākās galotnes. Starp 1915.—20. gadiem tas šķiet jau atrisinājis šos formas un stila jautājums un, nonācis pie tezes „sators svarīgāks par formu”, turpmākajos darbos nododas dzīves un kultūras parādību plašai skatīšanai un vērtēšanai. Tamdēļ arī pēdējā gadu desmitā tas lielai tuvojas mazāk kā mākslinieks-veidotājs, bet vairāk kā analitiķis un sistematizētājs. Tālab arī viņa pēdējā laika romāni, stāsti, episkā dzeja un lugas mazāk saista, kā zināmas rakstniecības formas, ar

savu vielas plastiku, darbu uzbūvi un kompozīcija, kā satura analīze un sakārtojums. Tas sevišķi sakāms par viņa lielajiem romāniem „Skolotāja Kalēja piedzīvojumi“, un „Nenovēršamie likteņi“, pēdējā laika stāstiem un lugām „Lauku miljonārs“ un „Ministra sievas“.

Tak šī mūsu rakstniecības laikmeta un viņa sasniegumu aina nebūtu pilnīga, ja mēs nepakavētos pie Edvarta Virzas dzejas. Dzimis Zemgalē 1883. gadā, viņš XX. g. simtēna sākumā vērsa uz sevi lasītāju uzmanību ar savu reti daiļo, karstas dzejas valgmies un plastikas pilno pantu jau pirmajā dzejoļu krājumā „Biķeris“. Ar laiku viņa dzeja ieguva tādu krāšņumu, kāda nav citiem mūsu dzejniekiem. Raiņa atziņas ir dziļas, Viktora Eglīša domu pasaule ir plaša, Skalbes dzeja intimi jauka, bet tāda fanfaru un metala skanīguma, reizē salda tvikuma, tādas panta lokanības un melodiju bagātības nav nevienam citam. Šis savas retās dzejas īpašības viņš papildinājis, daudz tulkodams vecos un modernos franču dzejniekus. Virza mūsu dzejā tieši kā panta veidotājs, sasniedzis visaugstāko punktu. Viņa turpmākie dzejoļu krājumi „Dievišķīgās rotaļas“, „Laikmets un lira“ un „Skaidrība“, gan atšķiras pēc sava kolorīta un rakstura un ja krājumi „Dievišķīgās rotaļas“ un „Laikmets un lira“ ir augstāk vērtējami, tad tomēr mēs varam teikt: kas romiešu pantam ir Ovids, kas franču pantam ir Andrējs Šenjē, tas mūsu pantam ir Edvarts Virza. Un ne tikai relatīvi. Ja kāds būs daudz lasījis citu tautu klasiķus un to būs apbūruši tie dzejas ziedi, kuŗos katras tautas ģenijs uzdzied tikai vienreiz visā tautas mūžā, viņš būs šajā dzejā novērojis kopēju struktūru, kopējus vielas veidošanas paņēmienus, kopēju dzejas elementu un daiļuma bagātību. Bez lirikas Edvarts Virza ir arī devis dažus retus episkas dzejas paraugus. Viņa grāmatā „Poēmas“ un lirikas krājumā „Skaidrība“ uzņemtās poēmas un sevišķi vēsturiskās — „Hercogs Jēkabs“ un „Nameitis“, fantastiskā — „L'esprit nouveau“ un jauno latviešu dzeju vērtējošā didaktiskā poēma „Dzejas māksla“ ir ļoti vērtīgi sasniegumi žanrā, kuŗu visvairāk iecienījuši taisni klasiskā laikmeta dzejnieki. Pasaulei, kuŗu Edvarts Virza paver savā episkajā dzejā, ir plašs vēriens: tagadne, vēl nesenie bēgļu laiki, vidus laiki Francijā, Latvijas senvēsture. Edvarts Virza pazīstams arī kā prozaiķis. Viņa stāstu un tēlojumu grāmata „Zaļā Zemgale“ un kritiku un apcerējumu biezais sējums „Laikmeta dokumenti“ liecina, ka šajās rakstniecības nozarēs, bet sevišķi stilā autors sasniedzis meistarību.

Vistuvāk šī laikmeta principiem vēl stāv, lielu formas gatavību ieguvusi dzejniece Elza Stērste (dz. 1885. g.) ar daiļas lirikas grāmatām „Eizebijs un Florestans“ un „Zaļā gredzenā“, Diezgan tuvu viņiem pieiet dzejnieks un rakstnieks Pāvils Rozīts (dz. 1889. g.), vairāku dzejoļu un stāstu krājumu un romānu autors. Saskaņotī viņa sakarus ar mūsu rakstniecības XIX. g. simteni vairs nevar, un no mūsu „vētru un dziņu“ laikmeta tas saglabājis tikai izskaņas. Dzejoļu krājumā „Zobens un liliņa“ autors ne tikai jau labi pārvalda pantu, bet arī piegriež sevišķu vērību grūtām un retām dzejas formām, kā, piemēram, sekstīnēm, tercīnēm, rondo un vispārīgi panta kalumam. Autoram ir arī atsevišķs trioletu krājums „Zīļu rota“

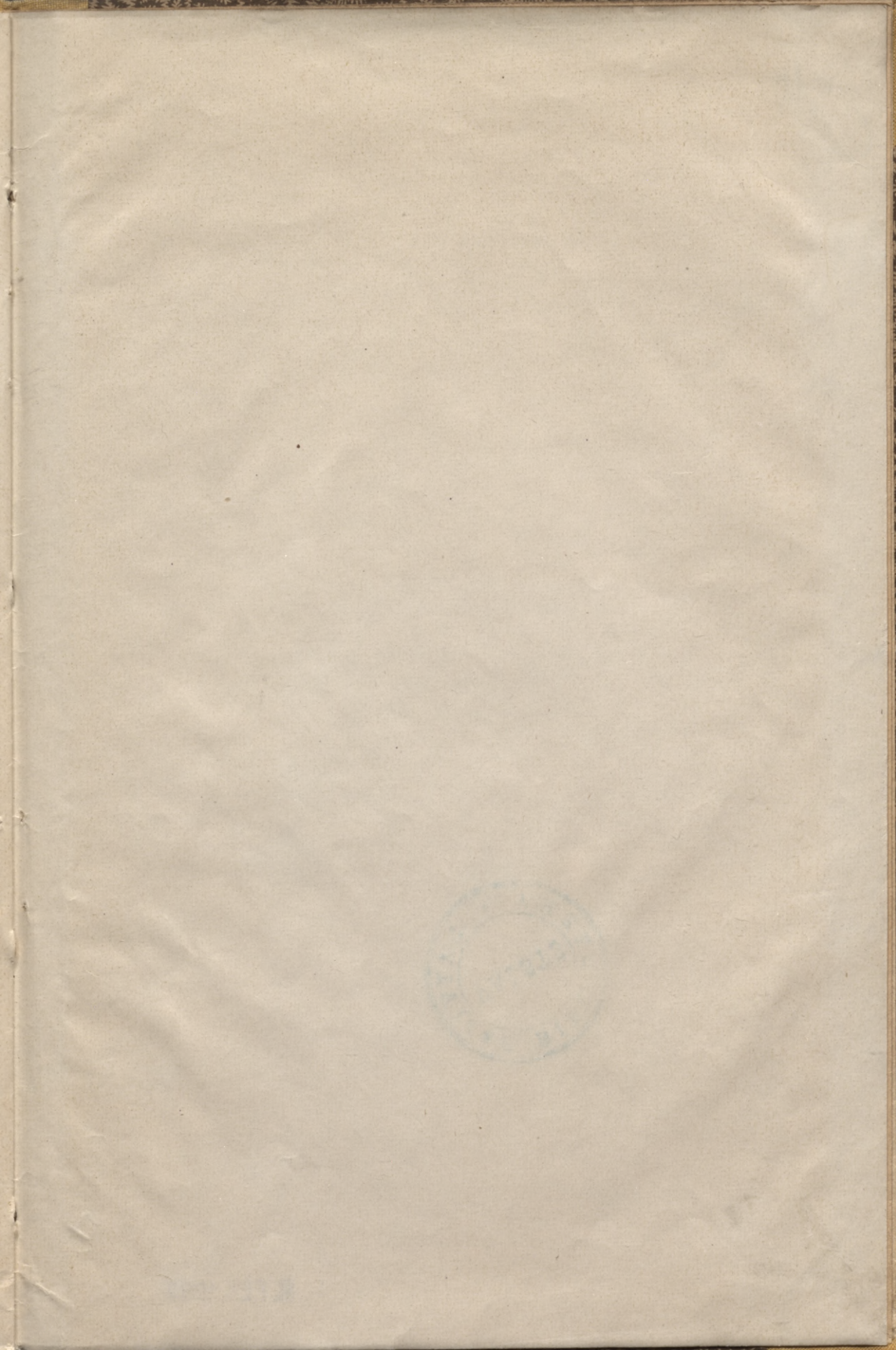
un oktāvēs rakstīts dzejojums „Jaunavības tornis”. Turpmākajās liriskas krājumos „Mans korāns” un „Pie akas” tas jau attālinās no parnasiskās pantu virtuozitātes par labu vienkāršākai un intimākai dzejai. Pāvils Rozīts ir arī populārs kā prozaīķis. Pirmās stāstu un tēlojumu grāmatās „Es un viņa” un „Granātu ziedi” ir vēl noteikti impresionistiskas, bet nākošajās stāstu grāmatās „Nāves viņi” „Miglas svilpes”, pa daļai novellu krājumā „Portrejas” tas jau iegūst stila stingrību, augstāko punktu šajā virzienā sasniegdams romānos „Divas sejas”, bet sevišķi otrajā „Ugunsceļi”. Pēdējās savās prōzas grāmatās „Atriebība” un citas noveles, „Jaunsaimnieks” un biežajā romānā „Ceplis”, beidzamā gadu desmita natūrālisma dvēsmas ietekmēts, tas vairs neuzrāda agrākās savas prōzas stila vērtības. — Arī Adolfam Ersam (dz. 1885. g.), līdzīgi Pāvilam Rozīšam, nav vairs sakaru ar iepriekšējo tautiski-patriarchālo laikmetu. Pat vēl vairāk, viņa dzejā — krājumā „Amora dārzs” un „Sešas poēmās” jau jūtamas tieksmes uz zināmu romantiķa panta vaļību. Šīs tieksmes vēl nava skaļas: autors vairāk piekļaujas vielai, kā veido pašu pantu un formu. Un kas ir raksturīgs pēdējo gadu latviešu jaunās rakstniecības ieskaņām, Adolfa Ersa darbos smaguma punkts vairs nav meklējams dzejā, bet jau prōzā. Autora daudzo stāstu grāmatu un romānu stils — starp viņām sevišķi izceļas „Latgales stāsti” un romāns „Satirs un krusts” ir dzejas valgmies pilns, smalks un bieži humora apdvests. Daži viņa stāsti izceļas ar savu reti daiļo un pilnīgo māksliniecisko kompozīciju. Viņa notēlotā pasaule ir plaši tverta: gan senatne, gan tagadne, gan Latgale un Zemgale, gan svešas zemes; un pāri visam, autoram īpatnējā irreālās aizsaules dvēsmā.

Jaunākā laika ieskaņas. Noslēgums.

Noteikts romantiķis ir dzejnieks Jānis Sudrabkalns (dz. 1894. g.), kuŗa pantos ir jau maz no Virzas skaidrā un stingrā kauluma. Pilns simbolu, viņš fenomenālās pasaules loģiku un kārtību ir salauzījis, lai izteiktu savas nojautas, savus mistiskos iekšējos pieredzējumus, savas neierobežotās fantāzijas lidojumu. Kā dzejnieks tas vairs nepieņem klasiku principu vienkāršību, skaidrību un formas stingro veidojumu. Un tā, iedams prom no tām tradīcijām, kuŗas mūsu rakstniecībā bija izveidojuši Rainis, Viktors Eglītis un Edvarts Virza, Jānis Sudrabkalns kļūst par ceļa rādītāju veselai jaunai paaudzei, iekam vēl no skatuves nav nogājusi un savus uzdevumus visā pilnībā veikusi iepriekšējā paaudze. — Šo pašu panta brīvību iekarošanas ceļu, sevišķi savas dzejnieka darbības sākumā iet arī Pēteris Ērmānis (dz. 1893. g.). Tak savu vēlāko gadu dzeju tas jau ievada stingrākā, apvaldītākā gultnē. Vispāri jaunākajā dzejnieku paaudzē ir jau jūtama panta kvalitātes slīdēšana lejup. Un ne tikai tas ir raksturīgs visjaunākiem latviešu rakstniecības veidotājiem, bet arī, kā jau to atzīmēju, prōzas pārsvars par dzeju. Gandrīz tikai prozaīķis ir Jānis Veselis (dz. 1896. g.) vairāku stāstu grāmatu un romānu autors. Jāņa Veseļa pirmiem darbiem ir stipra romantiisma nokrāsa, kuŗa gluži neizzūd arī viņa vēlākos darbos, lai gan viņos skaidras kļūst jau tieksmes tuvoties dzīves tiešamībai. Autors vēl

nava nonācis līdz gluži skaidrai tēlojošās prōzas vērtību apziņai un lielā produktivitāte to reizēm pamudina dot mākslinieciski mazāk pārlicinošas lapaspuses. — Tikai kā prōzaīķis latviešu lasītājiem ir pazīstams Kārlis Zariņš, daudzu stāstu, tēlojumu un romānu autors. Mums tuvojošās reālistiskās un natūrālistiskās, dzīvi plaši tēlojošās prōzas iezīmes viņā jau ir skaidras. Lielu vērtību piegriezdams izteiksmei, Kārlis Zariņš cenšas ieskatīties cilvēku apslēptās dziņās un parādīt dzīves reālītāti viņas kailumā. Še viņam ir zināma līdzība ar krievu romānistu Dostojevski un franču prōzas meistaru Gustavu Flobēru. Tikai Kārlim Zariņam trūkst to mistisko dziļumu, kuŗos iebrūk Dostojevskis, un Flobēra stila meistarības. Bet, protams, visa šī jaunākās latviešu rakstniecības paaudze vēl nava skaidri izveidojusies un parādījusi savu seju. Viņā vēl daudz pārejas laikmeta romantikas, jau nodibinājušos tradīciju un jaunu tieksmju pretešķību. Tāds arī bija nesen mirušais jaunais dzejnieks, romantiķis Jānis Ziemeļnieks (1897.—1930. g.). Latviešu jaunākās lirikas seju labi raksturo 1930. g. iznākusi „Latvju modernās dzejas antoloģija“, kuŗā uzņemti gandrīz 50 dzejnieki. Principu un novirzienu dažādība viņos ir liela. Daži no viņiem, kā, piemēram, Antons Bārda, Jānis Grots, Jānis Trimda ir mazāk vai skaidrāk izteikti romantiķi. Citi, kā Jūlijs Roze, Austrā Dāle, Jānis Mednis, Ēriks Ādamsons, Anšlavs Eglīts stāv tuvu klasīķu principiem. Ir arī jau agrāk minētā sabiedriskā virziena pārstāvji — Linarda Laicēna, Andrēja Kurcija, Kārļa Dzelza, Mārgera Tanka un citu personās. Šis virziens, papildinājis sociālismu ar internacionālisma idejām, formā sevišķu vērtību piegriezis brīvajam pantam.

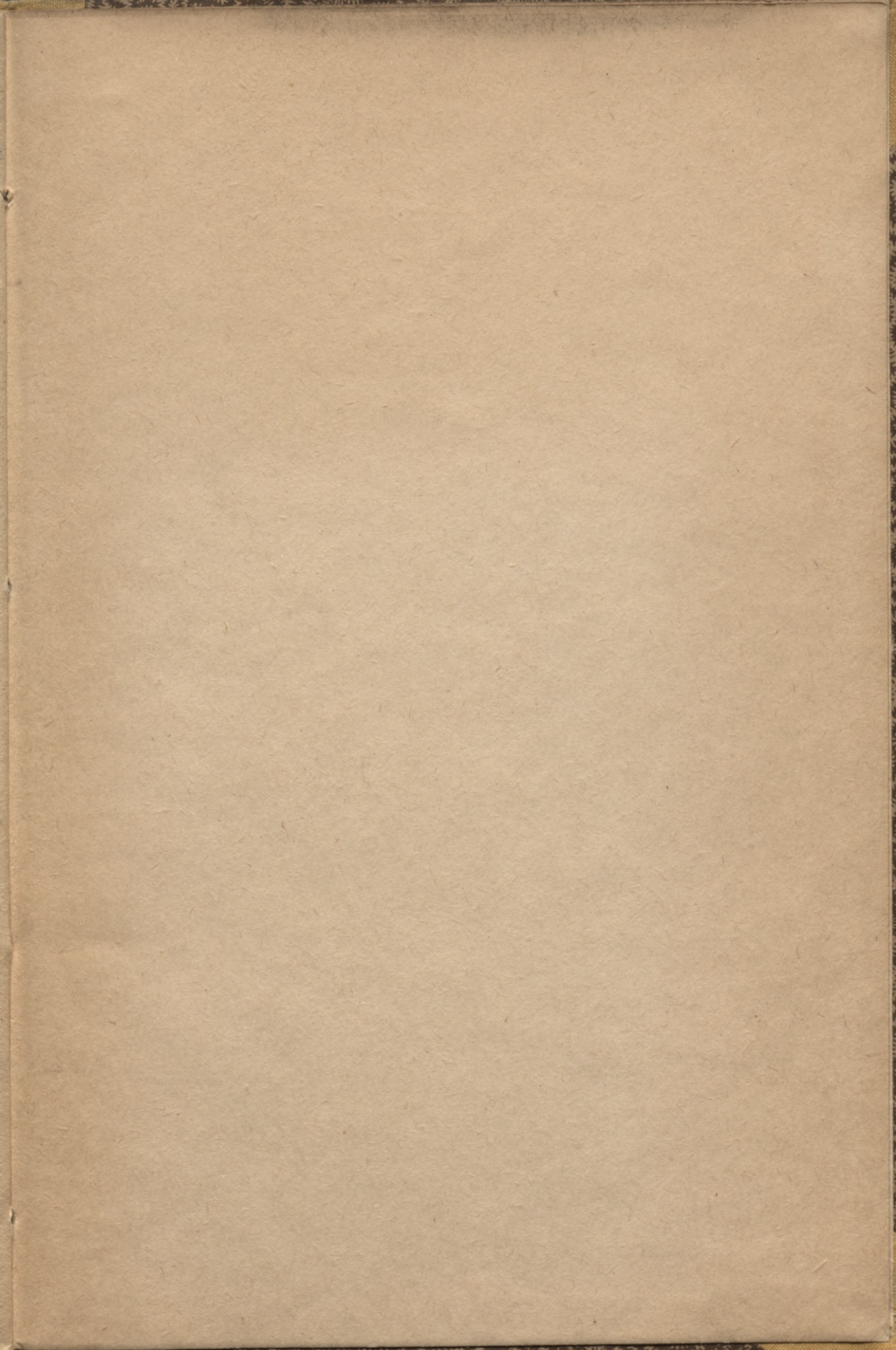
Savelkot kopsummā visu augšā teikto, jānāk pie slēdziena, ka XX. gadu simteņa pirmie trīsdesmit gadi latviešu rakstniecībā ir bijis svarīgs laikmets. Pirmajos piecpadsmit gados pārdzīvojusi savu „vētru un dziņu“ laikmetu, latviešu rakstniecība ir iegājusi tajā katras tautas rakstniecībai svarīgajā attīstības posmā, kad viņā izveidojas un rakstniecībā kļūst redzama tautas nacionālā seja. Šis laikmets vēl turpinās un turpināsies dažus gadu desmitus. Bet cauri viņa principiem sāk jau skanēt citas balsis ar jauniem lozungiem; uz skatuves nāk jaunā paaudze, kuŗas nozīmes un darbu novērtēšanai vēl jānogaida krietns laika sprīdis.

2

8. FEB. 1932

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0307085599